

УДК 340.112

РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НА РЕЦЕПЦІЮ ПОЛОЖЕНЬ ДИГЕСТІВ ЮСТИНІАНА В ЄВРОПІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)

Валентина БАЙРАЧНА,

здобувач кафедри філософії та політології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article examines the problems of religious and legal effect to the provisions of the reception Digest of Justinian in Europe (for example Germany). The author noted that the subject of the reception Justinian codified Roman law was, in particular the right, which was contained in the Digest, that is, scientific Roman law. Because borrowing is not subject to legal institutions, but only system concepts that was produced Roman jurisprudence, legal abstract designs that were subject to use in practice.

Key words: reception, codification, Roman law, Digest of Justinian, Scriptures, German Civil Code.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується проблема релігійно-правового впливу на рецепцію положень Дигестів Юстиніана в Європі (на прикладі Німеччини). Наголошено, що предметом рецепції кодифікованого Юстиніаном римського права було, зокрема, право, яке містилося в Дигестах, тобто, по суті, наукове римське право. Тому запозиченню підлягали не правові інститути як такі, а лише система понять, що була вироблена римською юриспруденцією, абстрактні правові конструкції, які підлягали використанню на практиці.

Ключові слова: рецепція, кодифікація, римське право, Дигести Юстиніана, Священне Писання, Німецьке цивільне уложення.

Постановка проблеми. Проблема рецепції права в науковому плані не втрачає своєї актуальності. Сучасні правові системи ґрунтуються на єдиних, споріднених загальних правових принципах, традиціях, доктрині, культурі, звичаях тощо. Зазначене становить основу будь-якої правової системи, яку, у свою чергу, ті чи інші правові системи отримати завдяки рецепції римського права.

Ураховуючи те, що одним із основних завдань науки можна вважати виявлення об'єктивних законів дійсності, у межах дослідження цього питання автором розглянуто релігійно-правовий вплив на рецепцію положень Дигестів Юстиніана в Європі (на прикладі Німеччини).

Метою статті є дослідження релігійно-правового впливу на рецепцію положень Дигестів Юстиніана в Європі (на прикладі Німеччини). Уважаємо, що для досягнення поставленої мети, доцільним є виконання таких завдань:

- визначити географічні межі впливу в Європі кодифікованого імператором Юстиніаном римського права;
- проаналізувати тексти Священного Писання та Німецького цивільного уложення, яке є результатом рецепції кодифікованого Юстиніаном римського права, на предмет спорідненості положень, що в них містяться.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уживаючи в статті терміни «римське право» й «право Східної Римської імперії» або ж «візантійське право», ми повинні усвідомлювати, що, по суті, мова йде про одне й те саме право, яке мало різні часові межі існування та різне оформлення: не систематизоване (римське право) й систематизоване, тобто кодифіковане (право Східної Римської імперії або ж візантійське право), яке, ґрунтуючись на засадах римського права, набуло завершеної систематизованої форми. Кожне з них відповідало реаліям свого часу. Кодифіковане право Східної Римської імперії є спадкоємцем римської правової традиції, спадкоємцем римського права.

На сучасному етапі розвитку права юристи Іспанії, Італії, Німеччини, Голландії, Польщі та інших європейських країн працюють над ідеєю ширшого застосування принципів римського права в сучасній практиці як

ядра загальноєвропейського цивільного права. Фактично йдеться про рецепцію римського права вже на новому рівні для створення основ загальноєвропейського цивільного права, так званого “*ius Europeum*”. Дослідження історії права, зокрема історії приватного права, дає змогу побачити, що в минулому така правова єдність уже була. Згадаймо, створене італійськими інтерпретаторами загальне право (*ius commune*) та німецькими вченими-юристами – *usus modernus pandectarum*, що заповнювали наявні в правовому регулюванні прогалини. В обох випадках маємо справу з адаптуванням до потреб практики римських понять шляхом їх інтерпретації [7, с. 146]. Як убачається, римське право являє собою важливий елемент, який сприяв об'єднанню права країн Європи.

Г. Федущак-Паславська також зазначає, що формування правової системи Східної Римської імперії й рецепцію в її межах римського приватного права можна вважати значним етапом у процесі становлення загальноєвропейського цивільного права [7, с. 149].

Італійський дослідник Р. Сакко зазначає, що в Середні віки римське право поширилося по всій континентальній Європі, тому що іншим системам норм, із якими воно конкурувало, бракувало його якості й престижу. Юристи, які зверталися до римського права, а не до місцевих норм, не робили це внаслідок їх порівняння. У більшості випадків римські норми були єдиними, які вони дійсно знали, і їх вибір був скоріше результатом незнання, ніж порівняльного дослідження [6, с. 156].

Кодифікацією римського права імператора Юстиніана розпочався процес активізації розвитку права країн Європи. Проте постає питання: «Чи відразу кодифіковане римське право, уже ставши правом Східної Римської імперії, впливало однаково на всі країни Європи?».

Заради справедливості зазначимо, що кодифікація римського права проводилась не лише в Східній Римській імперії, а й у Західній Європі на територіях, що були фактично «руїнами» Західної Римської імперії. Результати кодифікаційних робіт, які проводились майже водночас, стали основою для рецепції римського права країнами

Європи. Проте результати кодифікаційних робіт Східної Римської імперії та західноєвропейська кодифікація, спираючись на географічний принцип, мали вплив на різні частини Європи.

Кодифікаційні роботи римського права в Західній Європі розпочалися після руйнування Західної Римської імперії утвореними германськими королівствами готів, бургундів, франків і вандалів.

Першими законодавчими актами періоду середньовіччя в Західній Європі були у Вестготській державі Statut legum (475 р.), який мав ще назву Кодекс Ейрика (Codex Euricianus) і містив норми звичаєвого права; законодавство королів V ст. і римські закони й Бreviарій (Скорочений закон) Аларика II. Майже водночас (на поч. VI ст.) германськими королями були створені офіційні збірники – Edictum Theodorici, Lex Romana Visigothorum і Lex Romana Burgundiorum, дія яких поширювалася на колишніх підданих римської держави та їхніх нащадків. Отже, завойоване римське населення підпадало під дію римського права, кодифікацією якого й були перелічені вище збірники [7, с. 149]. Можна стверджувати, що кодифікаційні роботи з римського права, які велися на території Західної Європи, за часом трохи передували кодифікації Юстиніана.

Г. Федущак-Паславська стверджує, що Бreviарій Аларика поряд із кодифікацією Юстиніана, обидва становлячи кодифіковане римське право, охопили, отже, його дією Західну й Південно-Східну Європу. Тобто, починаючи з VI ст., ці частини Європи жили під дією кодифікованого римського права: на заході – у формі Lex Romanae Аларика II (Бreviарія) – германця; на сході – у формі кодифікації Юстиніана – слов'янина [7, с. 149].

Бreviарій був тим джерелом, за яким Європа пізнавала римське право до XI ст., коли почався процес його вивчення в Болонській школі [7, с. 150]. Зазначимо, що римське право, зокрема, в Німеччині прийнято в тому вигляді, у якому воно викладалося в Болонській школі, який було відоме лише юстиніанівське право [3, с. 94].

Corpus Iuris Civilis разом із процесом його застосування і тлумачення, ставши підвалиною для розвитку приватного права в країнах Європи, становить доктринальну основу загальноєвропейського цивільного права. Адже, починаючи від середньовіччя, закладені в Corpus Iuris Civilis і виведені на основі його приписів глосаторами й постглосаторами ідеї, принципи, правові конструкції запанували в правових системах європейських країн. Для заповнення прогалін у сфері приватного права західноєвропейські судді тривалий час користувалися римським правом і наукою права, яка сформувалася в ході його тлумачення. У XVIII ст. у зв'язку з остаточною перевагою закону було проголошено принцип логічної завершеності законодавства. Він скасовував застосування будь-яких допоміжних (субсидіарних) джерел права, тобто й римського права, і науки права, оскільки вони прямо не вказані в законі. За потреби заповнення прогалін у законодавстві належало керуватися загальними принципами права. Тобто, на порозі вже був наступний етап розвитку приватного права – кодифікація його норм і передусім у Франції (Цивільний кодекс Франції (1804 р.) і Німеччині (Німецьке цивільне уложення (1900 р.) [7, с. 152].

Отже, можемо стверджувати, що більший вплив на рецепцію римського права країнами Європи мають кодифікаційні доробки саме Східної Римської імперії.

У західній юридичній літературі загальна теорія цивільного права, яка покладена в основу кожного сучасного цивільного кодексу, відома як пандектне право, що визначається як загальногерманське цивільне право римського походження, яке складається з трьох головних частин, а саме [3, с. 93]:

1) із римського права в тому вигляді, у якому воно встановлено в юстиніанівських *Corpus juris civilis*;

2) із норм канонічного права;

3) зі звичаїв і законів германського походження.

Серед цих трьох складових С. Гринько виокремив римське право на першому місці, так як більшість норм загальногерманського права – римського походження [3, с. 93]. Як зазначає П. Куфтирев, Західна Європа рецептувала римське право у власні варварські правові системи через університетських глосаторів і римо-католицьке канонічне право [5, с. 21]. Проте, уважаємо, що зазначені твердження потребують уточнення. На нашу думку, доцільніше вживати термін «право Східної Римської імперії» або ж «візантійське право», оскільки йде мова саме про Звід цивільного права Юстиніана, який був створений саме в Східній Римській імперії, а отже, і ґрунтується вже не на сучасних римських, а трансформованих східноримських правових ідеях.

С. Гринько також зазначає, що фундаментом рецепції римського права як у Західній, так і Східній Європі було візантійське право, джерелом формування якого стала систематизація Юстиніана [4, с. 10].

На наше переконання, Німеччина є тією країною, на прикладі якої можна найбільш яскраво продемонструвати вплив кодифікованого Юстиніаном римського права.

У Німеччині до XIII ст. приватне право залишається звичаєвим і неписаним. Оскільки суспільство поділене на окремі групи, стани, корпорації, незалежні феодалні володіння, то й право є партикулярним. Цьому сприяла й різноманітність у судовій організації, яка, маючи завдання встановлювати справедливість, була сферою визначення приватного права. Тривале розділене (у політичному сенсі) існування територій зміцнювало партикуляризм у праві. До того ж, крім територіального партикуляризму, що виявлявся у великій кількості локальних правових систем, був ще партикуляризм особовий, який полягав у тому, що стани також підлягали різним системам у праві (земське право, міське право тощо). В умовах слабкої верховної влади перевага звичаєвого права зберігалася довго, а законодавча діяльність верховної влади була слабкою. Лише в XVI ст. з'явилися певні уніфікаційні тенденції у сфері права, а також оживилася законодавча діяльність у загальнодержавному масштабі. У сфері приватного права інтегративним чинником стала рецепція римського права, яка в другій половині XV ст. відбувалася у вигляді офіційного визнання його загальнообов'язковим і таким, що застосовувалося в судочинстві. Крім того, предметом рецепції було право, яке містилося в Дигестах, тобто наукове римське право. Відтак запозиченню підлягали не правові інститути, а система понять, вироблених римською юриспруденцією, абстрактні правові конструкції, які можна було використовувати на практиці. Також особливістю становлення приватного права в Німеччині було звернення через суди на юридичні факультети в складних випадках. Учені-юристи, котрі засідали в університетах, тривалий час видавали свої рішення (*communis opinio doctorum*) на основі римського права. Це було пов'язане з тим, що римське право разом із канонічним було основою юридичної освіти в університетах усієї Європи. Кафедри ж німецького права почали виникати лише в кінці XVII – початку XVIII ст. Німецька правова доктрина, адаптуючи римські поняття до актуальних потреб, відшукувала в його нормах обґрунтування наявних інститутів приватного права. Це перероблене, модифіковане римське право, діючи як право загальне, маючи допоміжне значення відносно партикулярного звичаєвого права, із XVII ст. стало створеною доктринальною системою, яка в науці одержала назву *usus modernus pandectarum* і регулювала відносини у сфері приватного права. *Usus modernus pandectarum* впливало на науку права та юриспруденцію багатьох країн Європи аж до періоду

Просвітництва. Найвидатніші представники цього напрямку з'явилися в XVII ст., коли німецьку наукову літературу видавали у формі широких трактатів загального права відомих правників. У їхніх працях власне німецьке право було опрацьоване в романістичному дусі [7, с. 151–152].

Для того щоб повною мірою розкрити релігійно-правовий вплив на рецепцію положень кодифікованого Юстиніаном римського права в Європі, проаналізуємо вплив Священного Писання на Німецьке цивільне уложення, яке є одним із результатів рецепції римського права.

Проведемо контекстне порівняння текстів Священного Писання й Німецького цивільного уложення на предмет спорідненості положень, які в них містяться.

Так, у тексті Німецького цивільного уложення зустрічаються статті, які покликані зберегти рівновагу справедливості в тогочасному суспільстві, а саме:

– «Волевиявлення, учинене під впливом зловмисної омани або протиправної погрози, може бути оскаржене» (ст. 123) [2, с. 236];

– «Правочин, який порушує правила суспільної моральності, нікчемний. Нікчемний особливо правочин, за яким одна особа, користуючись потребою, легковажністю або недосвідченістю іншої, в обмін на будь-які послуги зі свого боку промовляє або змушує надати собі або третій особі майнову вигоду, розміри якої настільки перевершують цінність послуг, що вигода за цих обставин справи вбачається явно неспільмірною наданим послугам» (ст. 138) [2, с. 236];

– «Не вважається протизаконною дія, учинена в стані необхідної оборони. Необхідною обороною визнається той захист, який є необхідним для відбиття від себе або від іншого наявного неправомірного нападу» (ст. 227) [2, с. 236];

– «Хто зобов'язаний відшкодувати збиток, той повинен відновити стан, який існував би, якби обставина, що зобов'язує до відшкодування, не настала. Якщо зобов'язок відшкодувати збиток виник унаслідок пошкодження, заподіяної людині або речі, то кредитор може, замість відновлення попереднього стану, зажадати необхідну для відновлення грошову суму» (ст. 249) [2, с. 237];

– «Якщо відновлення колишнього стану неможливе або недостатнє для задоволення кредитора, особа, яка зобов'язана відшкодувати шкоду, повинна нагородити кредитора грошима» (ст. 251) [2, с. 237].

У тексті Священного Писання також подана настанова, яка покликана зберегти рівновагу справедливості в суспільстві:

– ... ті, що проклинають тебе, – прокляті; ті, що благословляють тебе, – благословенні (Бут. 27: 29) [1, с. 30].

У тексті Німецького цивільного уложення є статті, які покликані зберегти засади чесності в тогочасному суспільстві, а саме:

– «Наймач не має права без дозволу наймодавця надати третій особі в користування найняту річ, зокрема від себе віддавати річ у найм (піднайм)...» (ст. 549) [2, с. 238].

У тексті Священного Писання також наявні настанови, які покликані зберегти засади чесності в суспільстві:

– Не говори неправдивого свідчення на ближнього твого (Вих. 20: 16) [1, с. 79];

– Не крадіть, не говоріть неправди і не обманюйте одне одного (Лев. 19: 11) [1, с. 124];

– Не лжесвідчи на ближнього твого (Втор. 5: 20) [1, с. 188].

У тексті Німецького цивільного уложення є статті, які покликані забезпечити відповідальність особи перед окремими членами суспільства й суспільством загалом:

– «Не допускається здійснення прав, якщо метою такого здійснення може бути тільки заподіяння шкоди іншому» (ст. 226) [2, с. 236];

– «За договором найму послуг особа, що обіцяє послуги, зобов'язується надавати обумовлені послуги, а інша сторона – сплатити обумовлену винагороду» (ст. 612) [2, с. 239];

– «Хто навмисно або з необережності протиправно позбавить життя людину, завдасть їй тілесне ушкодження або розлад здоров'я, зазіхне на її свободу, власність або яке-небудь інше право, той зобов'язаний відшкодувати заподіяну цим шкоду. Однаковий зобов'язок несе той, хто порушив закон, який захищає особисту безпеку іншого. Якщо за змістом такого закону можливе безвинне порушення його, то зобов'язок відшкодувати заподіяну шкоду покладається тільки за наявності вини» (ст. 823) [2, с. 239];

– «Хто навмисне заподіяв шкоду іншому способом, який суперечить добрим звичаям, той зобов'язаний відшкодувати йому цю шкоду» (ст. 826) [2, с. 239].

У тексті Священного Писання також наявні настанови, які покликані забезпечити відповідальність особи перед окремими членами суспільства й суспільством загалом:

– І благословив Бог Ноя і синів його і сказав їм: ... тільки плоті з душею її, з кров'ю її, не їжте; Я стягну і вашу кров, у якій життя ваше, стягну її від усякого звіра, стягну також душу людини від руки людини, від руки брата її; хто проллє кров людську, того кров проллється рукою людини: бо людина створена за образом Божим» (Бут. 9: 4–6) [1, с. 12];

– ... не вбивай, а хто уб'є, підлягає суду (Мф. 5: 21) [1, с. 1085].

З огляду на вищезазначене порівняння вбачається, що Священне Писання та Німецьке цивільне уложення мають споріднений «дух», наявність якого пояснюється тим, що кодифіковане Юстиніаном римське право увібрало в себе християнські духовні цінності, які, зокрема, і містяться у Священному Писанні.

Висновки. Отже, питання, що стосується впливу на рецепцію положень римського права в Європі, є актуальним у філософії права і юриспруденції. Однак питання релігійно-правового впливу на рецепцію положень Дигестів Юстиніана в Європі шляхом аналізу безпосередньо текстів Священного Писання й, зокрема, Німецького цивільного уложення на предмет спорідненості раніше науковцями не розглядалося. Тому результати цього дослідження можна вважати невирішеною раніше частиною загальної проблеми.

Підводячи підсумок, зазначимо, що поставлені завдання в статті було вирішено, тому можна зробити такі загальні висновки:

– антропологічно за час Костянтина та його правління в Східній Римській імперії був покладений початок кардинальним змінам у сфері культури, релігії, права й політики. Можна вести мову про те, що світосприйняття античного суспільства поступово змінилося світосприйняттям середньовічної християнської цивілізації, яка прийшла на зміну античній. Результат зазначеного переходу частково відкинув спадок античної доби, але частково й прийняв і вдосконалив його. Зміни, які відбулися у світосприйнятті й праві того часу, ми назвемо революційними, оскільки їхній вплив кардинально змінив релігійний і правовий вектор розвитку країн Європи;

– онтологічно більший вплив на рецепцію римського права країнами Європи мають кодифікаційні доробки саме Східної Римської імперії;

– гносеологічно предметом рецепції кодифікованого Юстиніаном римського права було, зокрема, право, яке містилося в Дигестах, тобто, по суті, наукове римське право. Тому запозиченню підлягали не правові інститути як такі, а лише система понять, що була вироблена римською юриспруденцією, абстрактні правові конструкції, які підлягали використанню на практиці;

– аксіологічно Священне Писання та Німецьке цивільне уложення мають споріднений «дух», наявність якого пояснюється тим, що кодифіковане Юстиніаном римське право увібрало в себе християнські духовні цінності, які, зокрема, і містяться у Священному Писанні.

Констатуємо, що право не просто продовжується, воно вдосконалюється, маючи й зберігаючи при цьому свою історію, що демонструє, зокрема, рецепція римського права. У цьому випадку слушною буде думка про те, що право доцільно висвітлювати через призму історії.

Право Східної Римської імперії стало основним підґрунтям для формування правових систем країн Європи й на часі становить також основу для формування загальноєвропейського цивільного права. Тому право Східної Римської імперії можна по праву вважати й на сьогодні перспективним і таким, що має попит у контексті зразка для наслідування й може посприяти розвитку сучасного права.

Список використаної літератури:

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / пер. Патріарха Філарета. – К. : Видання Київської

Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1415 с.

2. Хрестоматія по истории и праву зарубежных стран : в 2 т. / под. ред. М. М. Борисевича. – М. : МГИУ, 2008. – Т. 1. – 2008. – 355 с.

3. Гринько С.Д. Дигести Юстиніана як джерело римського приватного права / С.Д. Гринько // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 90–96.

4. Гринько С.Д. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн / С.Д. Гринько // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 9–13.

5. Куфтирев П.В. Витоки формування давньоруського доказового права за юридичними першоджерелами східних слов'ян / П.В. Куфтирев // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4 (40). – С. 21–37.

6. Сакко Р. Правові форманти: динамічний підхід до порівняльного права / Р. Сакко // Порівняльне правознавство. – 2013. – № 1–2. – С. 155–184.

7. Федущак-Паславська Г. До питання про історію становлення нового *ius eugropeum* (VI–XIX ст.) / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична» – 2013. – Вип. 57. – С. 146–153.